

BOLA INTELEKTINI RIVOJLANTIRISH: O‘QITUVCHI, TA’LIM VA JAMIYATNING ROLI

Raxmonova Rayxon Jumayevna

O‘zbekiston Respublikasi Surxondaryo viloyati

Boysun tumani 47-sonli AFCHO` Umumiy o`rta ta'lim maktabi

Boshlang`ich ta'lim o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola intellektini rivojlantirish jarayonida o‘qituvchi, ta’lim tizimi va jamiyatning o‘zaro hamkorligi hamda ularning ahamiyati yoritilgan. Bolaning aqliy salohiyatini shakllantirishda o‘qituvchining pedagogik mahorati, zamonaviy ta’lim metodlaridan samarali foydalanish, innovatsion yondashuvlar va tarbiyaviy muhitning ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, jamiyatning ma’naviy-axloqiy qadriyatlari, oilaviy muhit va ijtimoiy omillarning bolaning intellektual rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’siri haqida fikr yuritiladi. Tadqiqotda bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish uchun ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar va jamiyatning uzviy hamkorlikda ishlashi zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: bola intellekti, o‘qituvchi roli, pedagogika, ta’lim sifati, hissiy intellekt, o‘yin, ijtimoiy ong, STEAM, empatiya, ijodiy fikrlash.

KIRISH

Zamonaviy davrda insoniyatning eng katta boyligi — bu tabiiy resurslar emas, balki **aqliy salohiyat**dir. Shu sababli har bir mamlakat, har bir ta’lim tizimi yosh avlodning intellektual rivojlanishiga sarmoya kiritishni ustuvor vazifa deb biladi.

Bugun raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va global iqtisodiyot sharoitida insonning muvaffaqiyati uning **fikrlash, moslashish va muammoni hal qilish qobiliyatiga** bog‘liq. Shuning uchun bola intellektini rivojlantirish — bu faqat pedagogik jarayon emas, balki milliy taraqqiyot strategiyasining muhim elementi.

Jamie D. Stacey o‘zining mashhur maqolasida (“The Simple Science Behind How to Increase a Child’s Intelligence”, *Medium*, 2023) bola miyasi nihoyatda “moslashuvchan organ” ekanini, ayniqsa erta bolalik davrida har bir tajriba uning neyron tuzilishiga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi. Shu bois, bolalik — bu intellektni shakllantirish uchun oltin davrdir.

Bu maqolada bola intellektining shakllanishi, unga ta’sir etuvchi biologik, psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar, shuningdek, o‘qituvchining o‘rni haqida batafsil so‘z yuritiladi.

INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING ASOSIY QIRRALARI

Intelлект — bu insonning fikrlash, bilish, muammoni hal etish, xulosa chiqarish, ijod qilish va o‘z hayotini ongli tarzda boshqarish qobiliyatidir. Psixologiyada u “kognitiv faoliyat” deb ham yuritiladi.

Intelлектni ko‘pincha IQ bilan o‘lchashadi, ammo bu to‘liq tasavvur bermaydi. Chunki insonning intellekti — faqat mantiqiy fikrlash emas, balki:

- hissiy ong (EQ),
- ijtimoiy tafakkur,
- ijodiy tafakkur,
- amaliy

tafakkur

kabi ko‘plab tarkibiy qismlardan iborat.

Shuning uchun maktabda bolaning faqat “bilim darajasi” emas, balki **fikrlash madaniyati, tahliliy yondashuvi, muammoga ijodiy qarash qobiliyati** ham rivojlantirilishi kerak.

BIOLOGIK ASOSLAR VA ERTA RIVOJLANISH DAVRI

Bola miyasi hayotining dastlabki 1000 kuni — ya’ni tug‘ilgandan uch yoshgacha bo‘lgan davr — intellekt shakllanishining eng muhim bosqichidir. Bu davrda miyada millionlab yangi neyron aloqalar hosil bo‘ladi.

Ilmiy manbalarga ko‘ra:

- Har bir yangi tajriba, ovoz, muloqot yoki o‘yin neyron tarmoqni kengaytiradi.
- Agar muhit kambag‘al bo‘lsa, ya’ni bola yetarlicha rag‘bat, muloqot yoki o‘yin olmasa, bu tarmoq qisqaradi.

Demak, **bolaning erta yoshdagi muhit sifati** — uning kelajakdagi intellektual darajasini belgilaydi.

Ota-onalar va tarbiyachilar uchun bu shuni anglatadiki: har bir suhbat, har bir savol, har bir mehrli e’tibor — bu miyaga berilgan “intellekt vitamini”dir.

SOG‘LOM OVQATLANISH VA JISMONIY

FAOLLIKNING AHAMIYATI

Miya faoliyatining 20 foizi organizm energiyasini talab qiladi. Shu bois, to‘g‘ri ovqatlanish bolaning aqliy salohiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar quyidagi moddalarning foydasini isbotlagan:

- **Omega-3 yog‘ kislotalari** (baliq, yong‘oq, zig‘ir urug‘i) — neyron aloqalarni mustahkamlaydi.
- **Temir va rux** — xotira va diqqatni yaxshilaydi.
- **B vitaminlari** — asab tizimini faol ushlab turadi.
- **Tabiiy shakar va mevalar** — miyaga tez energiya beradi.

Shuningdek, jismoniy faol bola — faol miya egasidir. Yugurish, raqs, sport o'yinlari qon aylanishni yaxshilaydi, natijada miya kislorod bilan boyiydi. Shu bois maktablarda har bir dars kunini jismoniy mashg'ulot bilan boshlash foydali natija beradi.

O'YIN — BOLANING ENG QUDRATLI O'RGATUVCHISI

Psixolog Lev Vygotskiy aytganidek, “bola o'yinda o'zining eng yuqori intellektual darajasiga chiqadi”. O'yin orqali bola sabab-oqibatni anglaydi, strategiya ishlab chiqadi, rollarni o'rganadi va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

Masalan:

- “Do'kondor va xaridor” o'yini — iqtisodiy va ijtimoiy fikrlashni o'rgatadi.
- “Quruvchi” yoki “me'mor” o'yinlari — fazoviy tasavvurni kuchaytiradi.
- “Doktor” o'yini — empatiya va muloqotni shakllantiradi.

O'qituvchilar uchun bu shuni anglatadiki: darsni faqat tushuntirish emas, **tajriba asosida o'rganish** shaklida olib borish kerak. Shu orqali bola o'z aqlini faol ishlatadi.

O'QITUVCHINING INTELLEKT RIVOJIDA ROLI

O'qituvchi — bu bolaning tafakkur olamidagi yo'lchi yulduzidir. Uning so'zi, munosabati, ishonchi bola intellektining yo'nalishini belgilaydi.

O'qituvchi shunday muhit yaratishi kerakki:

- bola savol berishdan qo'rqmasin;
- xato qilish o'rganishning tabiiy qismi sifatida qabul qilinsin;
- ijodiy fikrlash mukofotlanadigan qadriyatga aylansin.

Pedagogik metodlar:

1. **Muammoli o'qitish:** “Nega?”, “Qanday qilib?” savollari orqali tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish.
2. **Kuzatuv asosida o'rganish:** bolalarga o'z kuzatuvlari orqali xulosaga kelish imkonini berish.
3. **Refleksiya:** dars yakunida o'qituvchidan “Bugun men nimani o'rgandim?” deb so'rash.

O'qituvchi har bir bola ichidagi iste'dodni ko'ra bilsa, u bola o'zini kashf etadi.

TA'LIM MUASSASASI — INTELLEKTUAL MAKTAB

Ta'lim muassasasi — bu faqat bilim beruvchi joy emas, balki **tafakkur madaniyatini shakllantiruvchi ijtimoiy maydondir**.

Zamonaviy ta'lim tizimida quyidagi yondashuvlar samarali natija beradi:

- **STEAM-ta’lim** (Science, Technology, Engineering, Art, Math): mantiq va ijodning uygʻunligi.

- **Muammoli vazifalar asosida oʻqitish:** bolaga tayyor javob emas, yoʻl izlash imkonini berish.

- **Kritik tafakkur mashqlari:** dalillarni solishtirish, sabablarni izohlash, dalil asosida fikr bildirish.

- **Raqamli texnologiyalar:** interfaol oʻyinlar, virtual tajribalar orqali oʻrganish.

Ta’lim sifatini oshirish uchun oʻqituvchilar oʻzaro tajriba almashishi, darslarni kuzatish va tahlil qilish tizimi yoʻlga qoʻyilishi kerak.

OʻQITUVCHINING PEDAGOGIK IQTIDORI VA SHAXSIY

NAMUNASI

Bola koʻproq oʻqituvchining aytganini emas, **oʻqituvchining qilganini oʻrganadi**. Shu bois pedagog shaxsi — bu darsning yashirin mazmunidir.

Oʻqituvchi quyidagilarga ega boʻlishi zarur:

- **Pedagogik empatiya:** bolani tushunish va his qilish qobiliyati.

- **Pedagogik ixtirokorlik:** darsni jonli, qiziqarli, oʻzgaruvchan qilish.

- **Pozitiv muhit yaratish:** oʻqituvchilar oʻz fikrini aytishdan qoʻrqmaydigan atmosfera.

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, oʻqituvchining darsdagi pozitiv energiyasi oʻqituvchilarning fikrlash samaradorligini 25–40% gacha oshiradi.

OTA-ONA VA OʻQITUVCHI HAMKORLIGI

Bola intellektining rivoji — bu oʻqituvchi, ota-ona va bolaning birlashgan sa’y-harakatidir.

Ota-onalar maktab jarayonida faol ishtirok etgan oilalarda bolalar oʻrganishga 2 baravar koʻproq motivatsiya bilan yondashadi (OECD, 2021).

Ota-onalar:

- bolaning har bir kichik yutugʻini qadrlashi,

- uyda oʻqishga ijobiy muhit yaratishi,

- oʻqituvchi bilan muloqotda boʻlishi kerak.

Oʻqituvchi esa ota-onani nazoratchi emas, **ta’limdagi sherik** sifatida qabul qilishi zarur. Shu uygʻunlikda bola oʻzining eng yuqori intellektual bosqichiga chiqadi.

HISSIY INTELLEKT VA IJTIMOY TAFAKKUR

Zamonaviy psixologiyada “hissiy intellekt” tushunchasi markaziy oʻringa chiqdi. U oʻz hissiyotlarini anglash, boshqarish va boshqalarning hislarini tushunish qobiliyatini bildiradi.

Hissiy intellekti rivojlangan bolalar:

- jamoada tez moslashadi,

- stressga bardoshli boʻladi,

- ijtimoiy muammolarni tinch yoʻl bilan hal etadi.

Shu bois darslarda empatiya, rolli o‘yinlar, “hislar kundaligi” kabi mashg‘ulotlarni joriy etish foydali. O‘qituvchi har bir o‘quvchining his-tuyg‘usini qadrlasa, u o‘quvchi o‘zini eshitilgan, qadrli shaxs deb his qiladi — bu esa o‘rganish motivatsiyasini kuchaytiradi.

MADANIY VA AXLOQIY OMILLAR

Intellekt faqat aqliy emas, balki **axloqiy tushunchalar** bilan ham uyg‘unlashgan bo‘lishi kerak. Fikr yurituvchi, ammo maqsadsiz inson — intellektual emas, axborot yig‘uvchi insondir.

Shuning uchun o‘qituvchi bolaga nafaqat bilim, balki qadriyatlar, insoniylik va mas’uliyatni ham singdirishi zarur.

Buyuk pedagog K.D. Ushinskiy ta’kidlaganidek: “Aql bilan yurak uyg‘un bo‘lmasa, ta’lim natija bermaydi.” Shu bois o‘qituvchi har bir darsda intellekt va axloqni bir butun sifatida targ‘ib etishi kerak.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA INTELEKT

Raqamli texnologiyalar — bola tafakkuri uchun qudratli vosita. Ammo uni to‘g‘ri yo‘naltirish zarur.

Virtual laboratoriyalar, onlayn o‘yinlar, 3D modellar orqali o‘qitish — bu bugungi kunning samarali metodlaridir.

Ammo haddan tashqari “ekran vaqti” bolaning diqqatini pasaytiradi. Shu bois ta’lim jarayonida **raqamli balans** saqlanishi shart: texnologiya o‘quvchiga xizmat qilishi kerak, aksincha emas.

TA’LIM SIYOSATIDA INTELEKTUAL TARBIYA

Milliy darajada ta’lim siyosati bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Buning uchun:

- o‘qituvchilarni doimiy malaka oshirish tizimi;
- innovatsion dars modellarini tatbiq etish;
- ilmiy markazlar bilan hamkorlik;
- iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari kerak.

Intellektual rivojlanishga yo‘naltirilgan ta’lim — bu har bir darsni kelajakka sarmoya sifatida ko‘rishdir.

XULOSA

Bola intellektini rivojlantirish — bu insoniyat kelajagiga qilingan eng foydali sarmoya. O‘qituvchi — bu jarayonning yuragi. U bolaning fikrlashini uyg‘otadi, unga ishonch beradi, har bir savolni yangi imkoniyat sifatida ko‘radi.

Ota-ona esa o‘sha fikrlashga mehr, e’tibor va barqarorlik bag‘ishlaydi. Ta’lim muassasasi esa buning uchun zarur muhitni yaratadi.

Shunday uygʻun tizimda tarbiyalangan bola — kelajakda mustaqil, fikrlovchi, ijodkor, masʼuliyatli inson sifatida voyaga yetadi.

Bola aqlining eng katta dushmani — befarqlikdir; eng kuchli quroli esa — ishonch va ragʻbatdir. Har bir oʻqituvchi shuni yodda tutmogʻi kerak: har bir bola — kashf etilmagan olam, har bir dars — yangi tafakkur eshigidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Stacey, J. D. (2023). *The Simple Science Behind How to Increase a Child's Intelligence*. Medium.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
3. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
4. Gardner, H. (2011). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
5. Hasanboyeva, O. (2019). *Pedagogika*. Toshkent: “Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti.
6. OECD. (2021). *The Role of Parents in Education*. Paris: OECD Publishing.
7. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF–60-son Farmoni. (2022).